
КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Л. О. С М О Р Ж

Естетика

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

КИЇВ

КОНДОР

2005

ББК 87.8 я 73
С 51

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як
навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(Лист МОНУ №14/18.2-2076 від 21.09.04)*

Рецензенти:

Пахомов Ю.М. – академік АН України;

Бровко М.М. – доктор філософських наук, професор

С 51 Сморж Л.О.
Естетика: Навчальний посібник.— К.: Кондор, 2005.—
334 с.

ISBN 966-8251-81-4

У посібнику висвітлюються історія світової естетичної думки та особливості її стану на українському і російському ґрунті, формуються зміст предмета, цілі, завдання та функції естетики як науки. Характеризуються вихідні категорії естетики, специфіка структури естетичної діяльності, особливості естетичної свідомості тощо...

Посібник призначений для студентів вищих навчальних закладів, аспірантів, викладачів.

ББК 87.8 я 73

ISBN 966-8251-81-4

© Сморж Л.О., 2005,

© Кондор, 2005

Зміст

Передмова	5
ЧАСТИНА I. ЕСТЕТИКА І ЕСТЕТИЧНЕ	7
Розділ I. ЕСТЕТИКА ЯК НАУКА, ЇЇ ПРЕДМЕТ І ЗНАЧЕННЯ	7
§1. ТЕРМІН „ЕСТЕТИКА”. ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИКИ ЯК НАУКИ..	7
§2. ПРЕДМЕТ ЕСТЕТИКИ.	12
§3. ЕСТЕТИКА ЯК ФІЛОСОФСЬКА НАУКА ТА ЇЇ ЗВ’ЯЗОК З ІНШИМИ НАУКАМИ.....	15
§4.ЗАВДАННЯ ЕСТЕТИКИ.....	19
Розділ II. ЕСТЕТИЧНЕ: ЙОГО ОБУМОВЛЕНІСТЬ І СУТНІСТЬ	23
§1. ОНТОЛОГІЗАЦІЯ ЕСТЕТИЧНОГО. ЕСТЕТИЧНЕ ЯК ВЛАСТИВІСТЬ ПРИРОДНИХ РЕЧЕЙ.....	23
§2. ЕСТЕТИЧНЕ ЯК ВІДНОШЕННЯ.....	29
§3. БІОЛОГІЗАЦІЯ ЕСТЕТИЧНОГО. ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ АНТРОПОСОЦІОГЕНЕЗУ	34
§4. ЕСТЕТИЧНЕ ЯК ОБУМОВЛЕНЕ ТРУДОМ.....	45
§5. СОЦІАЛЬНО-ПСИХІЧНА СУТНІСТЬ ЕСТЕТИЧНО- ХУДОЖНЬОГО.....	50
Розділ III. ЕСТЕТИЧНЕ ЯК ПОТРЕБА В ДУХОВНІЙ ЦІЛІСНОСТІ, ГАРМОНІЗАЦІЇ І СВОБОДІ	62
§1. УТИЛІТАРНЕ І БЕЗКОРИСЛИВЕ. КОРИСТЬ І КРАСА.....	62
§2. ЕСТЕТИЧНА ПОТРЕБА.....	67
§3. ЕСТЕТИЧНЕ ПОЧУТТЯ І ЕСТЕТИЧНЕ ПЕРЕЖИВАННЯ.....	72
§4. ЕСТЕТИЧНЕ І ХУДОЖНЕ.....	77
Розділ IV. ОСНОВНІ ЕСТЕТИЧНІ ЦІННОСТІ	83
§1. ЕСТЕТИЧНИЙ ІДЕАЛ.....	84
§2. ПРЕКРАСНЕ І ПОТВОРНЕ.....	86
§3. ТРАГІЧНЕ І КОМІЧНЕ.....	92
ТРАГІЧНЕ.....	92
КОМІЧНЕ.....	96
§4. СМАК: ЕСТЕТИЧНИЙ І ХУДОЖНІЙ.....	100
ЧАСТИНА II. МИСТЕЦТВО ЯК ЕСТЕТИЧНО-ХУДОЖНІЙ ФЕНОМЕН	104
Розділ V. МИСТЕЦТВО ЯК ВИД СУСПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	104
§1. ПРОБЛЕМА ПОЧАТКУ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ХУДОЖНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	104
§2. МИСТЕЦТВО У СИСТЕМІ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА.....	110
§3. ПРОБЛЕМА СПЕЦИФІЧНОГО ПРЕДМЕТА МИСТЕЦТВА.....	119
Розділ VI. МИСТЕЦТВО І РЕАЛЬНІСТЬ	130
§1. ПОНЯТТЯ „РЕАЛЬНІСТЬ” ОБ’ЄКТИВНА І СУБ’ЄКТИВНА РЕАЛЬНІСТЬ.....	130

§2. ХУДОЖНЯ РЕАЛЬНІСТЬ.....	135
§3. МИСТЕЦТВО І ПРИРОДНО-РЕЧОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ.....	138
§4. МИСТЕЦТВО І СУСПІЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ.....	144
Розділ VII. ХУДОЖНИК.....	154
§1. ХУДОЖНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ПОКЛИКАННЯ.....	154
§2. ХУДОЖНІЙ ГЕНІЙ І ТАЛАНТ.....	159
§3. ХУДОЖНИК ЯК СУБ'ЄКТ ТВОРЧОСТІ. ОДЕРЖИМІСТЬ.....	165
§4. ХУДОЖНИК ЯК УЧАСНИК ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ І ПРОБЛЕМА ЙОГО СВОБОДИ.....	173
Розділ VIII. ХУДОЖНЄ ОСВОЄННЯ І ХУДОЖНЄ УЗАГАЛЬНЕННЯ.....	184
§1. МИСТЕЦТВО ЯК ОСОБЛИВИЙ СПОСІБ ОСВОЄННЯ СВІТУ. МИСТЕЦТВО І НАУКА.....	184
§2. ІСТИНА І ХУДОЖНЯ ПРАВДА.....	193
§3. МИСТЕЦТВО ФАКТУ. ОСТОРОНЕННЯ (ОЧУЖДЕННЯ).....	199
§4. ВІДБІР, ОБМЕЖЕННЯ, РОЗШИРЕННЯ.....	206
§5. ТИПІЗАЦІЯ ЯК СПОСІБ ХУДОЖНЬОГО УЗАГАЛЬНЕННЯ.....	210
§6. ХУДОЖНЯ ІДЕАЛІЗАЦІЯ.....	212
Розділ IX. ДІЙСНЕ І ХУДОЖНЄ.....	228
§1. ХУДОЖНЯ УМОВНІСТЬ.....	228
§2. ДЕФОРМАЦІЯ ЯК ХУДОЖНІЙ ПРИЙОМ.....	233
§3. ХУДОЖНІЙ ВИМИСЕЛ І УЯВА (ФАНТАЗІЯ).....	240
§4. ЧАРІВНЕ І ДЕМОНІЧНЕ.....	245
§5. УПІЗНАВАННЯ І СХОЖІСТЬ.....	249
§6. ДОСТОВІРНІСТЬ: ПРЕДМЕТНО-РЕЧОВА І ХУДОЖНЯ.....	254
§7. ТВІР МИСТЕЦТВА ЯК КІНЦЕВИЙ ПРОДУКТ ХУДОЖНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	258
Розділ X. СУСПІЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ МИСТЕЦТВА І ЙОГО СУБСТАНЦІЙНІ ЦІЛІ.....	266
§1. РОЗВАЖАЛЬНО-ГЕДОНІСТИЧНА ФУНКЦІЯ МИСТЕЦТВА.....	267
§2. МИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ ГАРМОНІЗАЦІЇ ДУХОВНОГО СВІТУ ЛЮДИНИ.....	272
§3. МИСТЕЦТВО ЯК ОЛЮДНЕННЯ ЛЮДИНИ.....	276
§4. МИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛІЗАЦІЇ І АКТИВІЗАЦІЇ.....	282
§5. МИСТЕЦТВО ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗАХИСТ ЛЮДИНИ.....	288
§6. МИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ І ЗАДОВОЛЕННЯ ПОТРЕБИ В ЩАСТІ.....	295
Розділ XI. ЕСТЕТИЧНО-ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА В ЕПОХУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ І ПРОБЛЕМА ЇЇ МАЙБУТНЬОГО.....	295
§1. КУЛЬТУРА ЯК СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ ЯВИЩЕ. КУЛЬТУРА І ЦИВІЛІЗАЦІЯ.....	307
§2. ПРОГРЕС І РЕГРЕС.....	310
§3. ЛЮДИНА І ЇЇ ДУХОВНЕ ЖИТТЯ В ЕПОХУ НАУКИ І ТЕХНІКИ.....	313
§4. ДИЛЕМА – ПРОМЕТЕЙ ЧИ ОРФЕЙ?.....	319

ПЕРЕДМОВА

За останні роки в Україні вийшла ціла низка навчальних посібників для вузів із суспільних дисциплін, однак потреба в них і сьогодні не задоволена, особливо в тих, які б відходили від прийнятих стереотипів і стандартів та відповідали високим вимогам. Це стосується й естетики, яка серед філософських дисциплін досі страждає консерватизмом і поки що не здатна належним чином вирішити свої стрижневі питання. Тим часом сучасний зміст суспільного життя, процеси, що відбуваються в естетично-художній культурі, потреба формування духовно багаті людини вимагають не просто переповідати загальноприйняте і апробоване, але й піднімати естетичну науку (а, відповідно, і викладання) на більш високий рівень, вводити нові теми і висвітлювати насамперед ті їх аспекти, які набули найбільшої актуальності і мають першочергове значення для теорії та практики естетично-художньої культури, можуть послугувати як фахівцям, так і споживачам цієї продукції.

Даний навчальний посібник відповідає цим вимогам. У ньому висвітлюються найбільш важливі для естетики теми і проблеми: як інваріантні, традиційні, так і ті, що ще не знайшли належного вивчення або випали з поля зору дослідників. Автор, вважаючи естетику загалом філософською наукою, основну свою увагу зосередив насамперед на тому, що вона належить до філософії і виконує світоглядну й методологічну функції по відношенню до всіх тих наук, які тією чи іншою мірою причетні до естетично-художньої культури. Такий підхід дав можливість зосередити увагу на найбільш характерних для естетики як філософської науки питаннях. Це стосується проблеми предмета естетики і її співвідношення з іншими науками, обґрунтування і сутності естетичного, співвідношення естетичного і художнього, краси і користі, науки і мистецтва, раціонально-нормативного і емоційно-особистого, предметно-речового і соціально-смыслового, об'єктивної і художньої реальності, художника і суспільства, генія і таланту, дійсного і художнього, істини і художньої правди, вимислу і достовірності, демонічного і буденного, а також проблеми суспільного призначення мистецтва і його субстанційних цілей, художньої культури в епоху науково-технічного прогресу і її майбутнього. Все це викладено в одинадцяти розділах, кожний із них включає блок питань, які висвітлюють певний аспект теми, а всі разом — поставлену в розділі проблему. Всі одинадцять розділів навчального посібника являють собою логічну цілісність і смислово послідовність, чітку структуру і композиційну завершеність. Кожен із розділів є своєрідною сходинкою до розкриття феномена естетично-художнього, в кожному із його параграфів ставиться і вирішується, в основному, по-новому та чи інша проблема.

Навчальний посібник являє собою одну із спроб, узагальнивши досвід попередників, побудувати оригінальну працю, в якій кожний із майбутніх читачів може знайти відповідь на питання, що його цікавлять.

ВІД АВТОРА

більшості людей слово „естетика” викликає думку про щось красиве, світле, приємне. Звичайно, йдеться й про це, але не тільки. У посібнику враховується та обставина, що естетика – філософська наука зі світоглядною і методологічною функцією, яка має формулювати теоретичні узагальнювальні положення на основі досягнутого і давати аргументовані відповіді на запити естетично-художньої практики.

За радянських часів для естетики більш характерним був підхід „знизу”, тобто з позиції теорії мистецтва і мистецтвознавства, цим і визначався зміст і характер викладу. Ті ж, хто намагався вирішувати проблематику естетики „зверху”, насамперед прихильники гносеологічної і соціологічної концепцій, черпали свої аргументи і доводи із метафізичних передумов і умоглядних конструкцій. Обидва підходи до проблематики естетики фактично зайшли у глухий кут, що спричинило певні кризові явища в цій, здавалось би, такій ясній і зрозумілій науці. Частково це пояснюється тим, що деякі спеціалісти виховані на марксистсько-ленінській естетиці, з одного боку, знаходяться в полоні старих догм і стереотипів, а з іншого – занадто поспішно відійшли від напрацьованого за той період у теорії позитивного.

Називаючи свій посібник „естетика”, автор не прагне охопити всю проблематику цієї науки і дати на всі питання вичерпну відповідь. Наша мета зовсім інша: викласти не всю систему як таку, а конкретну програму для гуманітарних вищих навчальних закладів; не все коло питань, а тільки ті, які автор вважає за головні, центральні і ті, що певним чином становлять естетико-філософську концепцію. Тому залишаються осторонь ті теми і питання, що належать до історії естетичних вчень, до теорії мистецтва і мистецтвознавства, культурології та історії культури тощо. Отже, викладу підлягає естетико-філософська концепція із загальним антропологічним ухилом, що базується переважно на положеннях аксіології.

Посібник призначений для студентів, аспірантів і всіх, хто цікавиться естетикою і естетично-художньою культурою.

На закінчення, хочу подякувати ректорату Київського Міжнародного університету і кафедрі суспільних наук за моральну підтримку при написанні даного посібника.

ЧАСТИНА I ЕСТЕТИКА І ЕСТЕТИЧНЕ

Розділ I. ЕСТЕТИКА ЯК НАУКА, ЇЇ ПРЕДМЕТ І ЗНАЧЕННЯ

§ 1. ТЕРМІН „ЕСТЕТИКА”. ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИКИ ЯК НАУКИ

Е

стетика відносно молода наука, якщо її порівнювати, наприклад, із філософією, яка рясніла школами й іменами ще за кілька століть до нашої ери в Індії, Китаї, Єгипті, Греції і Римі.

Як наука естетика відома з XVIII ст., а власне термін „естетика” (від грецького „*estheticos*” – відчуття, чуттєве сприйняття), ввів німецький філософ і теоретик мистецтва Олександр-Готліб Баумгартен (1714-1762) для позначення виділеного ним розділу філософії. Новостворений розділ віднини урівнювався в правах з логікою і етикою, які на той час набрали особливої ваги в зв’язку з характерною для епохи Нового часу раціоналізацією духовного життя суспільства. Естетика зводилася у Баумгартена фактично до краси, яку він визначив як „досконалість чуттєвого сприйняття” і прирівняв до категорій етики і логіки – добра і істини, а також до мистецтва, яке, на його думку, є найвищим вираженням краси.

І все ж насправді естетика бере початок не з Баумгартена; він, по суті, спираючись на значний історико-теоретичний досвід, зафіксував і закріпив його за естетикою як складовою філософського знання. Очевидно, першою історичною формою того, що згодом стало естетичним знанням, можна вважати *міфологію*, в якій мали місце елементи естетичних оцінок дійсності, що найтіснішим способом були пов’язані з іншими складовими: науковою, релігійною, моральною, і, звичайно ж, з художньою. Можна навіть говорити, що життєздатність і впливовість міфологічної свідомості здебільшого обумовлювались естетичним як обов’язковою складовою міфу – конден-

сованої форми духовного досвіду, з якого починаються всі наявні форми духовної діяльності, як-от: філософія, наука, релігія, мораль, мистецтво. Зокрема, давньогрецька міфологія містила в собі сюжети, в яких проявлявся не тільки інтерес до естетичного і художнього, але й фіксувалося їх розуміння і значимість. Наприклад, міф про Аполлона і муз, які уособлювали: Мельпомена – трагедію, Евтерпа – ліричну поезію, Ерата – любовну лірику, Терпсіхора – танці, Калліопа – епічну поезію, Талія – комедію, Полігімнія – гімни, де робиться спроба з'ясувати, звідки з'явилась краса і який її зв'язок із мистецтвом, розуміння естетичного і художнього як двох боків мистецтва і його поліфункціональності.

У філософських концепціях класичної античності естетичне знання вже набирає певної дії і самостійності. Піфагор, Сократ, Платон, та інші античні мислителі намагалися розкрити суть і природу естетичного, зокрема прекрасного, і висловили з цього приводу низку цікавих і глибоких думок. Особлива ж заслуга в цьому питанні належить Аристотелю, „Поетику” якого можна вважати трактатом з естетики, а „Риторику” – дослідженням мистецтвознавчого типу.

Студії з теорії музики, живопису та інших мистецтв, які зародилися в аристотелівській школі, де поряд із вивченням специфіки сприйняття художніх творів, цікавилися загальними закономірностями мистецтва і особливостями окремих його видів, свідчать, що вже тоді намітилося розділення естетики і мистецтвознавства.

Середньовічна естетика сформувалася в нових історичних умовах, коли на зміну рабовласницькому суспільству прийшов феодалізм, а панівною формою свідомості і духовного впливу, зокрема в Європі, стала християнська релігія, яка успадкувала, насамперед, вчення античних філософів: Платона про одвічні ідеї і вчення його учня Аристотеля про „форму”, найвищим виявом якої є Бог. Відповідно, ця спадщина засвоювалася і середньовічною естетикою, її найбільш відомими представниками були Августин, Еурігена, Бонавентура (платонізм) та Фома Аквінський (аристотелізм). Поряд з естетикою богослов'я існувала міська і народна естетично-художня культура, яка черпала свої ідеї із земного буття людей і у подальшому трансформувалась в естетику Відродження.

Зовсім інше уявлення про естетичне сформувалося в епоху Відродження, естетична свідомість якої загалом має перехідний характер і містить у собі тенденції як античної і середньовічної, так і наступного етапу естетичної думки. Значний вплив на формування свідомості в епоху Відродження справив панівний антропоцентристський світогляд і той факт, що мистецтво стало провідною формою суспільної свідомості. Мистецтво вперше стає автономною сферою, – як щодо природи (космосу), так і стосовно релігії, яка в епоху середньовіччя цілком підкорила його собі. Знову, як і в античності, основна увага приділяється людині та її земному буттю, художній формі, яка являла собою оптичну цілісність і упорядкованість, що відповідають дійсності; пропорції людського тіла проголошуються канонам художнього зображення. Альберті, Леонардо да Вінчі, Дюрер та інші художники, а також теоретики мистецтва спрямовували розвиток естетики мистецтвознавчим шляхом.

У Новий час естетичне зміщується у бік суб'єктивного вираження, започаткованого в епоху Відродження. Це характерно для англійських естетиків XVIII ст. Хетчесона, Хома, Бьорка, також Шефстбері, який багато в чому спирався на Платона; для французьких просвітителів XVIII ст. Кондильяка, Дюбо, Дідро та інших, які бачили джерела естетичного в чуттєвості. Водночас, зароджується і раціоналістична традиція, що підкреслює інтелектуально-пізнавальний, розумовий аспект естетичного і спирається на картезіанську філософію і трактовку естетичного французьким класицизмом в особі Буало та інших, а також на напрям Лейбніца – Вольфа, до якого належав і О. Баумгартен.

Традиції емпіризму і раціоналізму XVII-XVIII століть знайшли своє завершення в критичній естетиці І. Канта (1724 – 1804). Він у своїй праці „Критика здатності судження” (1790) сформував принцип автономності мистецтва і естетичного, показав незводимість їх до чуттєво-приємного, утилітарно-доцільного і раціонально-дискурсивного. Свої ідеї про автономність естетичного і його безкорисливість він пов'язував з моральною свободою. Його вчення згодом розвинув Ф. Шіллер (1759 – 1805) у „Листах про естетичне виховання” (1758), де естетичне трактується як сфера “гри”, “видимості”, як те, що об'єднує форму і матерію, чуттєвий і духовний аспекти життя людини, що

вважалось відходом від дуалізму Канта. Подальше подолання кантівського дуалізму стосовно естетичного відбувалося в естетиці Ф. Шеллінга (1775 – 1854) і Гегеля (1770 – 1831), в яких естетичне формулювалося як філософія мистецтва. Гегель, зокрема, розглядав мистецтво як перший ступінь абсолютного духу, а змістом мистецтва вважав ідею прекрасного, де відсутня логіка, а є чуттєвий образ. Види мистецтва диференціюються за принципом різного співвідношення між ідеєю і її зовнішнім виглядом і, по суті, є ступенями розвитку ідеалу.

У першій половині XIX ст. із розпадом німецького класичного ідеалізму, насамперед Гегелівського вчення, панівною течією в філософії стає позитивізм, який намагається перетворити естетику в одну із прикладних галузей психології, соціології, антропології, фізіології та інших наук, що стали інтенсивно розвиватися на той час. Г. Спенсер, К. Гросс, Г. Аллен спробували застосувати до естетичного еволюційну теорію Ч. Дарвіна, а в кінці XIX ст. психологічний напрям у позитивістській естетиці в особі його найвпливовішого представника Т. Ліпсе, котрий заявляв про перетворення естетики в “прикладну психологію”. У позитивістській традиції, що йде від О. Конта, розвивався і соціологічний підхід (І. Тен, Ж. Гійо та інші). Тоді ж різні напрями в філософії – інтуїтивізм, феноменалізм, волюнтаризм, ніцшеанство також заявили свої претензії на проблематику естетики, критикуючи в один голос із позитивістами так звану спекулятивну і універсалістську естетику минулого, точніше кажучи, її намагання створити всеохоплювальну систему філософського знання. Водночас, наприкінці XIX ст. відбувається і деяке повернення до Канта (неокантіанство) і Гегеля (неогегельянство), як загалом, так і в питаннях естетики.

У XX ст. з'явилася нова і оригінальна тенденція – прагнення до нейтрального описування естетичного об'єкта і утримання від будь-яких суджень щодо його реальності, елімінація самої проблеми взаємин суб'єкта і об'єкта, що проявилось, насамперед, у феноменології Е. Гусерля та його школи, Н. Гортмана, В. Ингардена та інших. Інтуїтивістську теорію естетичного і мистецтва розвивали А. Бергсон, Б. Кроче, його учень Сантаяна. Набув чималої популярності в естетичній теорії XX ст. і фрейдизм, психоаналітичне трактування естетичних

проблем і питань художньої творчості. Зокрема, школа Юнга висунула положення про „архетипи” і „колективне несвідоме” як компоненти і матеріал художньої творчості. Велика увага естетичному і художній творчості приділялася в екзистенціалізмі. Її провідний представник М. Хайдеггер у центр своєї уваги ставить мистецтво як розкриття прихованого „смислу” історичного буття, яке коріниться в „мові”. Розуміння мистецтва як „шифру” людського існування розвиває й інший німецький екзистенціаліст К. Ясперс. Можна згадати реставраторську течію в естетиці ХХ ст. – неотомізм, який реанімує естетичну систему Фоми Аквінського, а також естетику персоналізму, яку найбільш повно уособлює М. Бердяєв.

У Російській імперії естетична думка розвивалася у ХVІІІ ст. під впливом французького класицизму і Просвітництва, на початку ХІХ ст. – німецької класичної філософії (особливо Шелінга і Гегеля) і романтичної естетики. Це виявилось, насамперед, у російських демократів, зокрема, у В. Белінського, який використовував естетику Гегеля для вироблення теорії реалізму в мистецтві, і в М. Чернишевського, котрий на основі антропологічного матеріалізму Л. Фейєрбаха побудував свою естетичну концепцію. Так, він зазначав, що прекрасне – це „життя, яким воно повинно бути за нашим поняттям” а предметом мистецтва є не тільки „прекрасне”, але й усе „цікаве” в житті. Певний внесок в естетику Росії в другій половині ХІХ ст. зробили Веселовський і Потебня (харківська „психологічна школа”). Привертають увагу окремі статті і висловлювання письменників Ф. Достоевського і Л. Толстого. З українських мислителів дореволюційного періоду слід назвати Г. Сковороду, Т. Шевченка, М. Драгоманова, І. Франка.

У радянський період естетика базувалась на положеннях К. Маркса (1818 – 1883) та Франца Марінга (Німеччина), Г. Плеханова (Росія) та інших. Радянські естетики розробляли марксистські положення про матеріалістичне розуміння історії, формування естетичного і мистецтва в процесі знярядійної трудової діяльності; здатності людини, на відміну від тварини, творити за „законами краси”; про мистецтво як особливий вид духовного виробництва, його залежність від соціально-економічних умов, класовості тощо. Як безальтернативна радянська естетика догматизувала деякі положення

фундаторів марксизму або ж спрощувала його тлумачення, що знайшло своє вираження в вульгарному соціологізмі 20-х років (Ф. Переверзєв, Ф. Фріче та ін.), у гносеологізмі 50-х і 60-х років (Б. Кубланов, М. Ліфшиць, В. Муріан та ін.), у дискусіях про природу і сутність естетичного, предмет і специфіку мистецтва, про реалізм і модернізм, що мали місце у 50-х та 60-х роках і тривали в наступні десятиліття.

Насамкінець зауважимо, що при всій різноманітності шкіл і напрямів в естетиці, розмаїтті поглядів і висловлювань філософів-естетиків, при всіх відхиленнях і звивинах її історичного розвитку, є щось зв'язуюче, що дозволяє говорити про естетику як науку на різних щаблях її розвитку, про смислове ядро її традицій. Загалом, естетика як наука продовжує розвиватися і збагачуватися вченнями, школами, іменами, а час — безстороній суддя — все і всіх поставить на свої місця.

§2. ПРЕДМЕТ ЕСТЕТИКИ

Щ

о ж є предметом естетики? На це запитання намагалися і намагаються дати відповідь не одне покоління естетиків, але переконливої відповіді на

нього немає. Баумгартен — основоположник естетики як науки намагався визначити її предмет через поняття „досконале”: це наука про досконалість чуттєвого пізнання й удосконалення смаку. Тобто естетика — особлива сфера знань, передусім знань про прекрасне, і ділиться вона на ту частину, яка тяжіє до філософії, і ту, яку нині ми називаємо мистецтвознавством. У подальшому Гегель ліквідував цю „роздвоєність” предмета естетики і звузив його до „царства прекрасного”, до мистецтва, насамперед вишуканого (красного). Г. Чернишевський, також, визначаючи предмет естетики через прекрасне, розширив його рамки до охоплення всього розмаїття естетичного ставлення людини до дійсності.

Естетика тривалий час розвивалася переважно як філософія прекрасного, але таке визначення не охоплює всього спек-

тра естетичних оцінок і за поза її предметом залишаються такі важливі модифікації естетичного, як піднесене, потворне, трагічне, низьке, комічне, гумор, сатира, іронія, бурлеск, тому пошук визначення предмета естетики не припинявся.

На сьогодні щодо предмета естетики існує широкий „розкид” визначень: від твердження, що вона „філософська дисципліна, яка має своїм предметом область виразних форм будь-якої сфери дійсності (у тому числі художньої), даних, як самостійна і чуттєва цінність, що безпосередньо сприймається”^[1]..., до судження, що „естетика — наука про національно, класово, історично обумовлену сутність загальнолюдських цінностей, їх створення, сприйняття, оцінки і освоєння”^[2]. Дехто вважає найбільш „плідним” „визначення предмета естетики через поняття „гармонія” і розуміння цієї науки як науки про реалізацію принципів гармонійного розвитку людини, людини і суспільства, людини і природи”^[3].

Є думка, що естетика — це „наука про природу, закономірності естетичного освоєння дійсності»^[4]. В одному із підручників радянських часів ідеться, про те, що „естетика — це наука, що вивчає закони художнього пізнання і перетворення дійсності”^[5]. Позаяк естетика вивчає лише об’єктивні властивості прекрасного і не володіє суто своєю сферою, а, відповідно, не має і своїх закономірностей, то дехто вважає, що вона не має і свого предмета, не може бути самостійною наукою. Єдиною сферою застосування естетики вважається тільки історія розвитку естетичних смаків та історія естетичних вчень, а те, що естетика і нині опікується проблематикою мистецтва, деякі автори називають „пережитком філософського синкретизму”, який безповоротно відійшов у минуле^[6]. У результаті подібних тверджень естетика позбавляється головного — свого предмета, своєї світоглядної і методологічної функції, отже, стає непридатною для теорії і практики естетично-художнього освоєння дійсності, діяльності щодо створення предметів для задоволення специфічних духовних потреб, без чого неможлива гармонізація і функціональна цілісність людини.

З огляду на сучасні наукові досягнення і уявлення можна говорити, що естетика є наукою, предмет якої набагато ширший за прекрасне і не обмежується мистецтвом: вона охоплює і вивчає весь спектр естетично-художніх цінностей, які люди-

на знаходить у навколишній дійсності і створює сама, освоюючи дійсність специфічними засобами, насамперед задовольняючи мистецтвом потребу в духовній цілісності, гармонії і свободі. М. Каган вважає, що в такому трактуванні естетика уявляється не тільки як „філософія прекрасного”, але і як „філософія мистецтва”, навіть ширше — „як філософія художньої культури”^[7].

Підсумовуючи, можна зупинитися на такому визначенні: *естетика — наука про естетичне в природі, суспільстві і в життєдіяльності людей, закономірності естетично-художнього освоєння дійсності і створення продуктів, здатних задовольняти специфічну потребу людини в функціональній цілісності, гармонізації її внутрішнього світу і її взаємин із середовищем. в творчому житті і в духовній свободі.*

Естетика вивчає генезис і закономірності естетичного-художнього освоєння дійсності, формулює загальні принципи творчості „за законами краси”, насамперед в мистецтві, вивчає механізми впливу її результатів на життєдіяльність людини. Найбільш загальними категоріями, що охоплюють усі, або майже всі сфери естетично-художнього, є такі, як естетичний ідеал, прекрасне, піднесене, потворне, низьке, трагічне, комічне, естетичний смак, естетична потреба, естетичне судження, естетичне почуття, естетичне сприйняття, естетичне переживання. Друга група її категорій стосується художньої творчості і застосовується тільки в сфері мистецтва: художній образ, художня типізація, художня ідеалізація, художня майстерність, художній таланти, художня мова, художній твір, художній смак тощо. Головними категоріями естетики, безсумнівно, є категорії „естетичне” і „художнє”.

Виділивши із цілого окремі складові у вигляді категорій „естетичний ідеал”, „прекрасне”, „огидне”, „трагічне”, „комічне”, „високе”, „низьке” тощо, естетика формулює їх як *цінності*, тому вона, як і етика, *нормативна наука*. Надаючи ціннісно-сміслові орієнтири, вона стає найвищими „поверхом” осмислення і узагальнення естетично-художнього. Естетика володіє *системним* підходом як методом дослідження, вона здатна інтегрувати всю сукупність інформації про свій предмет, здатна не тільки одержати адекватне уявлення про стан і проблеми естетично-художньої культури та її складових, але й

виступати щодо них як найбільш загальна світоглядна і методологічна наука.

Отже, естетика має свій предмет, який відрізняється від предмета будь-якої іншої науки, зокрема, філософії, етики, психології, соціології, теорії мистецтва тощо. Будучи складовою духовної культури людства, естетика освоює і вивчає тільки її властивий „пласт” і аспект у природі, суспільстві і життєдіяльності людини. Прийнято говорити про естетичне ставлення до природи, про естетику виробництва, побуту, міжособистісних стосунків тощо. У найбільш концентрованому вигляді естетика проявляється в людській особистості, якій вона надає ціннісно-сміслові орієнтири і методологічні засоби, сприяє формуванню смаків і вподобань, спонукає до створення продуктів, що задовольняють специфічну духовну потребу в безкорисливому задоволенні, без якого вона не може відчувати себе цілісною і гармонійною, досконалою і щасливою.

§3. ЕСТЕТИКА ЯК ФІЛОСОФСЬКА НАУКА ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ІНШИМИ НАУКАМИ

Н а разі дедалі нагальнішою стає необхідність системного підходу до естетично-художнього з позицій методології естетики як філософської дисципліни, що дозволяє приводити як аналіз, так і синтез, бачити відносну самостійність явища і його функціонування в системі цілого, розглядати як в статичі, так і в динаміці, об'єднувати інтерес до генезису й історії зі структурно-функціональним аспектом дослідження. Не випадково все частіше лунають голоси про необхідність створення загальної, єдиної теорії, що дозволяє охопити єдиним принципом всю проблематику естетично-художнього, бо попередня методологія старої історико-культурної школи і школи радянських часів не в змозі вирішити назрілі проблеми естетики і художньої культури. Таку єдину загальну теорію, яка б виступала методологією щодо конкретних наук, котрі вивчають проблематику естетично-художнього, не можна уявити поза філософією. Важко погодитися з

твердженням тих, хто в естетиці бачить тільки спеціальну, часткову науку, що розкриває особливу структуру і структурну закономірність художніх творів і мистецтва загалом.

Естетика, безсумнівно, філософська наука, і впродовж своєї історії йшла в руслі філософії (а та, в свою чергу, в руслі загальної культури людства), то раціоналізує, то наближає до мистецтвознавства і позитивізму, то перебільшуючи роль філософських абстракцій і логізму, то пориваючи з філософією і логікою, то ототожнюючи естетично-художнє освоєння з науковим пізнанням, то заперечуючи будь-які зв'язки мистецтва з наукою, то канонізуючи ті чи інші свої положення, то впадаючи в естетичний релятивізм, породжуючи недовіру до себе.

Як філософська наука естетика опирається на переважну більшість філософських категорій. Оскільки ж об'єктом її вивчення, насамперед, є те, що має аксіологічний статус, то вона все-таки має свою форму філософствування, в якій науково-теоретична манера судження не є абстрактно-логічним викладом тих чи інших положень і постулатів: у ньому має „проглядатися” багатовекторність зв'язків естетики з іншими формами духовного життя суспільства, передусім, у його ціннісному аспекті.

Ні естетика, ні інші науки, що мають справу з естетично-художнім, не можуть дослідити свій матеріал і добитися бажаних результатів без чіткої філософської постановки питання, про співвідношення людини і світу, буття і свідомості, суспільства і природи, людини і суспільства, мистецтва і дійсності, художника і суспільства, потреб і діяльності, раціонально-нормативного і емоційно-особистого, не ставить питання про сенс людського життя, долю і характер, щастя і страждання, смерть і безсмертя тощо.

Естетика, базуючись на більш загальних методологічних категоріях філософії і опираючись на свої власні, здатна не тільки пояснити походження, сутність і функції естетико-художнього, але й дати ключ по спеціальним соціальним наукам: теорії мистецтва, мистецтвознавству, художній критиці, психології, соціології, культурології, історії культури, фольклористиці, мовознавству, які, будучи зв'язані більш з продуктами естетично-художньої діяльності, матеріальними пам'ятками і фольклористикою, часто виявляються в замкнутому колі своєї

проблематики і не в змозі вийти в суміжні галузі духовної культури суспільства.

Естетика як наука в її сучасному стані є немовби пов'язуючою ланкою між філософією з її онтологічним, гносеологічним, аксіологічним і праксеологічними аспектами, і науками, що мають безпосередній чи опосередкований зв'язок з естетично-художньою діяльністю: теорією мистецтва, літературознавством, музикознавством, театрознавством, кінознавством, художньою критикою, історією мистецтва, а також із психологією, культурологією, соціологією, педагогікою, семіотикою, кібернетикою тощо, які мають свій набір категорій і свої методології.

Маючи спільний об'єкт – естетично-художнє, естетика і конкретні науки, хоча і перехрещуються, але не поглинають одна одну, мають різні завдання, досліджують кожна свою „ділянку”, аспект, сторону, взаємодіють і взаємозбагачуються. Виявляючи глибинні зв'язки і закономірності естетичного та художньої діяльності, надаючи конкретним наукам світоглядні і методологічні орієнтири, естетика не заганняє їх у вузькі рамки своєї теорії і категорій: збагатившись їхнім теоретичним матеріалом, вона одержує від них новий імпульс для свого розвитку і збагачення, не підмінюючи їх і не зловживаючи емпіричним матеріалом і фактами. І навпаки, конкретні науки, зокрема теорія мистецтва, не мають права брати на себе функції естетики як філософської науки.

Ясна річ, що сам по собі переклад на мову філософських категорій результатів конкретного аналізу, зокрема мистецтвознавського, новітніх відкриттів у галузі археології і етнографії, ще не є справжнім естетико-філософським дослідженням, покликаним бути теоретичною системою. Однак і широке охоплення досліджуваних явищ поза спеціальним естетико-художнім аналізом під виглядом наближення до безпосередніх запитів практики насправді нерідко перетворюються у виклад матеріалу, що взятий із галузі мистецтвознавства або теорії мистецтва і художньої критики.

Лише єдина філософська методологія, до якої належить і естетика, дозволяє побачити цілісний процес історичного розвитку духовної культури і, заперечуючи теорію „єдиного потоку”, знайти обґрунтування і відміну її окремих сфер, їх влас-

ний зміст, завдання та способи їх реалізації, історію і суспільно-історичну обумовленість, зрозуміти специфіку і етапи, зокрема мистецтва, дати правильну трактовку таким поняттям, як „естетичне” і „художнє”, „естетичне почуття” і „естетична потреба”, „естетична цінність” і „естетичний смак”, „умовність”, „реалізм”, „творчість”, „покликання”, зрозуміти субстанційні цілі естетично-художнього, його минуле, сучасне і перспективу, тобто все те, на що наразі більше всього звертається увага і навколо чого точаться такі гострі суперечки.

Естетика як філософська наука *системна* за своєю природою. Системність – це не лише результат, а й передумова справді наукового філософського пошуку, ключ до вирішення фундаментальних проблем у будь-якій сфері духовно-практичної діяльності. Тіж самі автори, що не враховують цієї особливості філософської методології, виявляються в полоні онтологізму, гносеологізму, соціологізму, психологізму, функціоналізму тощо, тобто зрештою стають на позиції метафізики, редукціонізму, релятивізму та інших „ізмів”.

Естетика застосовує всі основні філософські підходи: онтологічний, гносеологічний, соціологічний, історичний, психологічний, функціональний і все ж найбільш „рідним” для неї є *аксіологічний* підхід, у світлі якого вона і вирішує свої основні проблеми.

Але природа і функції естетично-художнього пов’язані з такими глибокими і складними взаємозалежностями, які недоступні одному тільки підходу, якщо взяти його у відособленості від інших і не враховувати тільки як момент у цілісному дослідженні. Тільки всі разом характеристики і параметри дають можливість в естетично-художньому явищі бачити те, що відрізняє його від усіх інших явищ духовної культури. Тим часом, у деяких теоретичних працях інколи допускається серйозна методологічна помилка, коли кожний із підходів: онтологічний, гносеологічний, соціологічний, аксіологічний, історичний, психологічний, функціональний – розглядаються відособлено від інших, що порушує принцип цілісного всебічного підходу.

Отже, справа не в тому, аби кожний із аспектів визнати за єдино потрібний і науковий, а в тому, щоб, виходячи із розуміння цілого, відмежувати ті певні галузі, в яких кожний із них

має своє виправдання і сенс. Таким чином, підхід до естетично-художнього може бути різним: онтологічним, гносеологічним, соціологічним, аксіологічним, історичним, психологічним, функціональним, семіотичним, структурним, мистецтвознавським тощо, але як тільки якийсь із них починає претендувати на виключне право і витискувати інші, тоді сам процес дослідження перетворюється в щось мертве і заско-рузле, що втратило своє обґрунтування і необхідність його розгляду. Так трапилось у свій час, зокрема, з онтологізацією, гносеологізацією, психологізацією та ідеологізацією естетично-художнього, отождоженням естетики з ідеологією, психологією, теорією мистецтва і мистецтвознавством, що призвело до дискредитації естетики і втрати нею її дійсного значення в життєдіяльності суспільства і її ролі у духовному житті людської особистості.

§4. ЗАВДАННЯ ЕСТЕТИКИ

На сьогодні в сфері естетично-художньої культури відбуваються складні і не завжди зрозумілі процеси і явища, а з питань її сучасного стану і майбутнього точаться гострі і запеклі суперечки, висловлюються різні, часом діаметрально протилежні думки: від тверджень, що її слід докорінно змінювати, а то і поступово ліквідувати, до намагань залишати все в традиційному вигляді і формах. До того ж мають місце рецидиви гносеологізму і соціологізму минулих часів, що гальмує розвиток естетичної теорії і практики естетично-художньої діяльності.

Однією із причин, що пояснюють деякі „вузькі місця” в естетиці є те, що маса накопиченого теорією і практикою матеріалу, який вимагає невідкладної наукової обробки, примушує деяких дослідників працювати над вузькоспеціалізованою тематикою. Тому деяка частина спеціалістів пішла в більш конкретні галузі гуманітарного знання, відтак менше уваги приділяється розробці загальнонотейоретичних проблем. Наслідком такого „специфікаторства” стало „розмикання” зв'язків між загальною філософською методологією і методиками конкрет-

них наук, зокрема прикладних, і тих, що мають відношення до естетично-художнього. Таким чином, утворюються „проломи”, в які вільно проникають хибні думки і положення про естетично-художнє, легковажні і безвідповідальні судження, неправильні висновки і рекомендації. І це в той час, коли теорія і практика естетично-художньої культури конче потребує глибоко-наукових концептуальних досліджень, які узагальнюють теоретичні досягнення всього спектра наук, що мають вивчати естетично-художню культуру, в наукових рекомендаціях для художньої практики. Не слід також забувати, що найбільше неясностей і суперечностей народжується на стиці окремих галузей людської діяльності, духовної культури, на стиці матеріально-предметного, прагматично-утилітарного, і духовно-творчого, емоційно-особистого.

В естетиці ще багато „білих плям” і „темних” суджень, зокрема і стосовно тих кардинальних проблем, які завжди „на слуху”. Зпоміж запитань, на які естетика має дати відповідь, і такі: Що таке естетичне і художнє? Які їх джерела і суспільно-історичне обґрунтування? Чим естетично-художнє принципово відрізняється від інших форм духовно-практичної діяльності? Яке вона займає місце в системі духовної культури суспільства? Як співвідноситься мистецтво з реальністю і що таке „художня реальність”? Що є предметом мистецтва і чим його предмет відрізняється від предмета, скажімо, науки? Які особливості художника як суб'єкта творчості? Що таке геній і талант у мистецтві і художній творчості? Які особливості естетично-художнього освоєння світу і його специфічні засоби? Які субстанційні цілі мистецтва і його основне суспільне призначення? Який стан сучасної естетично-художньої культури і її перспективи на майбутнє?

Інтереси суспільства, завдання з формування людської особистості вимагають від естетики долати догматичну метафізику минулого і верхоглядний релятивізм деяких сучасних теоретиків, звільнитись від насаджуваних штампів і стереотипів, з одного боку, а з іншого — уникати анархії в судженнях і висновках. Завдання естетики — виробити таку теорію, яка б за допомогою філософської методології допомогла вибратися із „капкана” догматизму і плутанини суджень, прагнула до логічної ясності і яскравості викладу своїх положень, розраховую-

чи на те, що її теоретичні положення рано чи пізно, через низку опосередкувань і ланок, вливаються в масову свідомість, виявляючи зворотний вплив на саму естетику.

☞ КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ ☞

1. Чому естетики як науки не було в рабовласницькому суспільстві?
2. Яку роль відіграла міфологія у виникненні естетики?
3. Чим, на вашу думку, предмет естетики відрізняється від предмета теорії мистецтва і мистецтвознавства?
4. Як ви розумієте зв'язок естетики з художньою практикою?
5. Які основні завдання естетики?

ЛІТЕРАТУРА

1. Античная художественная культура. — СПб., 1993.
2. Борев Ю. Эстетика. — М., 1988.
3. Баткин П.М. Итальянское Возрождение. Проблемы и люди. — М., 1995.
4. Бровко М.М. Предмет эстетики і мовознавства. — К., 1994.
5. Габитова Р.М. Философия немецкого романтизма. — М., 1978.
6. Гулыга А.В. Принципы эстетики. — М., 1987.
7. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. — М., 1984.
8. Каган М.С. Эстетика как философская наука. — СПб., 1997.
9. Кривцун А.Э. Эстетика. Учебное пособие. — М., 2000.
10. Лессинг Г.Е. Лаокоон, или о границах живописи и поэзии. — М., 1957.
11. Лосев А.Ф. История античной эстетики. — М., 1979.
12. Эстетика /За ред. Левчук Л.Т. — К., 1997.
13. Эстетика. Словарь. — М., 1989

ПРИМІТКИ ДО РОЗДІЛУ I. ЕСТЕТИКА ЯК НАУКА, ЇЇ ПРЕДМЕТ І ЗНАЧЕННЯ

- [1]. Философская энциклопедия. — Т.5. — М., 1970. — С. 570.
[2]. Див.: Борев Ю. Эстетика. — М. — 1969. — С. 8.

- [3]. Эстетика / За ред. Левчук Л.Т. – К., 1997. – С. 29.
- [4]. Див.: Эстетика.Словарь. – М., 1989.
- [5]. Марксистско-ленинская эстетика. Учебное пособие для вузов. – М., 1966. – С. 8.
- [6]. Див.: Пospelов Г.Н. Эстетическое и художественное. – М., 1965. – С. 356-359.
- [7]. Каган М.С. Лекции по марксистско-ленинской эстетике. – ЛГУ., 1971. – С. 20.